

Osnove slučajnih procesa

Prof. dr. sc. Sven Lončarić

Prof. dr. sc. Hrvoje Babić

Doc. dr. sc. Damir Seršić

Literatura

- WEB: <http://ts.zesoi.fer.hr>
- H. Babić, S. Lončarić, D. Seršić: *Slučajni procesi u sustavima*, <http://spus.zesoi.fer.hr>, 2002.
- P. Z. Peebles: *Probability, Random Variables and Random Signal Principles*, 3rd ed., McGraw-Hill, 1993.
- D.G.Manolakis, V.K.Ingle, S.M.Kogon: *Statistical and Adaptive Signal Processing*, McGraw-Hill, 2000
- M.H. Hayes: *Statistical digital signal processing and modeling*, John Wiley & Sons, 1996.

Pregled tema

- Uvod
- Koncept slučajnog procesa
- Klasifikacija slučajnih procesa
- Funkcije distribucije slučajnog procesa
- Stacionarnost i nezavisnost
- Korelacijske i kovarijacijske funkcije
- Primjeri slučajnih procesa

Uvod

- Neke su pojave po prirodi determinističke, a neke su stohastičke.
- Nekad se i komplikirane determinističke pojave tretiraju kao stohastičke jer bi deterministički problem bio prekompliciran za modeliranje.
- Mnoge pojave i procesi u tehniči mogu se interpretirati kao slučajni signali i tako analizirati.
- Zato je u znanosti i inženjerstvu potrebno znati obradivati slučajne valne oblike i signale.

Koncept slučajnog procesa

- Naziv: slučajni proces ili stohastički proces.
- Engl. *random process* ili *stochastic process*.
- Koncept slučajnog procesa dobiva se iz koncepta slučajne varijable uz dodavanje vremenske varijable.

Slučajna varijabla

- Podsjetnik: po definiciji, slučajna varijabla je preslikavanje koje svakom ishodu s eksperimenta dodjeljuje broj $x(s)$, a koji se zove realizacija slučajne varijable.
- Svaki ishod eksperimenta ima svoju vjerojatnost tako da i svaka realizacija slučajne varijable ima svoju vjerojatnost.
- Skup svih vrijednosti $x(s)$ zove se slučajna varijabla i označava se s $\mathbf{X}(s)$ ili češće samo s $\mathbf{X}$.

Koncept slučajnog procesa

- Slučajni proces je preslikavanje koje svakom ishodu eksperimenta s dodjeljuje funkciju vremena $x(t, s)$.
- Obitelj svih takvih funkcija $x(t, s)$ zove se slučajni proces i označava se kao $\mathbf{X}(t, s)$.
- Češće se koristi kratka notacija gdje se piše samo $x(t)$ za jednu specifičnu realizaciju slučajnog procesa te notacija $\mathbf{X}(t)$ za slučajni proces.

Koncept slučajnog procesa

- Pojedina funkcija $x(t, s)$ za neki fiksni s naziva se realizacija slučajnog procesa.
- Kada fiksiramo s a ostavimo t kao varijablu onda slučajni proces predstavlja jednu vremensku funkciju .
- Kada fiksiramo t , a ostavimo s kao varijablu onda slučajni proces postaje slučajna varijabla $\mathbf{X}(t)$.

Koncept slučajnog procesa

- Za $t = t_1$ $\mathbf{X}(t_1, s)$ je slučajna varijabla
-

Klasifikacije slučajnih procesa

- Klasifikacije je moguće obaviti na temelju nekoliko različitih kriterija kao što su:
  - s obzirom na diskretnost tj. kontinuiranost,
  - na determinističke i nedeterminističke,
  - na stacionarne i nestacionarne.

Klasifikacija s obzirom na diskretizaciju

- Klasifikacija s obzirom na diskretizaciju vrši se na osnovi diskretnosti / kontinuiranosti parametara t i $\mathbf{X}(t)$:
  - argument t može biti kontinuiran i diskretan,
  - vrijednosti $\mathbf{X}(t)$ mogu biti kontinuirane i diskrette.
- Uz takav način klasifikacije imamo četiri moguća slučaja.

Kontinuirani slučajni proces

- Ako je $\mathbf{X}(t)$ kontinuiran i t je kontinuirana varijabla onda se $\mathbf{X}(t)$ zove kontinuirani slučajni proces.
- Primjer:
  - termički šum generiran u nekoj mreži koja sadrži otpornike.

Diskretni slučajni proces

- Ako slučajna varijabla $\mathbf{X}(t)$ poprima samo neke diskretne vrijednosti, a t je kontinuirana varijabla tada se $\mathbf{X}(t)$ zove diskretni slučajni proces.
- Primjer:
  - ako kvantiziramo vrijednost nekog kontinuiranog slučajnog procesa dobivamo diskretni slučajni proces (npr. uslijed A/D konverzije, npr. 8-bitova).

Kontinuirani slučajni niz

- Slučajni proces kod kojeg je $\mathbf{X}(t)$ kontinuirana ali vrijeme t je diskretizirano zove se kontinuirani slučajni niz.
- Primjer:
  - ovaj slučaj dobivamo ako otipkamo u vremenu neki kontinuirani slučajni proces.

Diskretni slučajni niz

- Ako su i vrijednost $\mathbf{X}(t)$ i varijabla t diskretni onda se takav proces naziva diskretni slučajni niz.
- Primjer:
  - kvantizacija u vremenu i iznosu.

Klasifikacija s obzirom na predvidivost

- Slučajni proces se može opisati pomoću valnog oblika funkcija realizacija tog procesa.
- Ako se buduće vrijednosti funkcije realizacije ne mogu točno predviđeni iz prošlih vrijednosti onda se slučajni proces zove nedeterministički.
- Ako se buduće vrijednosti neke funkcije realizacije mogu točno predviđeni iz prošlih vrijednosti onda se slučajni proces zove deterministički.

Primjer

- Neka je slučajni proces $\mathbf{X}(t)$ definiran izrazom
$$\mathbf{X}(t) = A \cos(\omega_0 t + \phi)$$
gdje A , ϕ ili ω_0 mogu biti slučajne varijable.
- Tada je $\mathbf{X}(t)$ deterministički slučajni proces.

Klasifikacija s obzirom na stacionarnost

- Slučajni procesi se s obzirom na stacionarnost mogu podijeliti na stacionarne i nestacionarne slučajne procese.
- Stacionarni slučajni procesi su oni čija se statistička svojstva ne mijenjaju s vremenom.
- Nestacionarni slučajni procesi su oni koji nisu stacionarni.

Funkcije distribucije slučajnog procesa

- Za neki slučajni proces $\mathbf{X}(t)$ može se izračunati:
  - funkcija distribucije prvog reda,
  - funkcija distribucije drugog reda,
  - funkcija distribucije N -tog reda.

Funkcija distribucije prvog reda

- U određenom trenutku t , $\mathbf{X}(t)$ je slučajna varijabla koja ima funkciju distribucije definiranu izrazom:
$$F_X(x, t) = P(\mathbf{X}(t) \leq x)$$
- Ova se funkcija također zove funkcija distribucije prvog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ zato jer se promatra distribucija samo jedne slučajne varijable (u trenutku t).

Funkcija distribucije drugog reda

- Za dvije slučajne varijable $\mathbf{X}_1 = \mathbf{X}(t_1)$ i $\mathbf{X}_2 = \mathbf{X}(t_2)$ definirane u dva vremenska trenutka t_1 i t_2 funkcija distribucije drugog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je kao:

$$F_X(x_1, x_2, t_1, t_2) = P(\mathbf{X}(t_1) \leq x_1, \mathbf{X}(t_2) \leq x_2)$$

Funkcija distribucije N -tog reda

- Za N slučajnih varijabli $\mathbf{X}_i = \mathbf{X}(t_i)$, $i = 1, 2, \dots, N$ funkcija distribucije N -tog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je izrazom:

$$F_X(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N) = \\ = P(\mathbf{X}(t_1) \leq x_1, \dots, \mathbf{X}(t_N) \leq x_N)$$

Funkcije gustoće vjerojatnosti slučajnog procesa

- Za neki slučajni proces $\mathbf{X}(t)$ može se izračunati:
  - funkcija gustoće vjerojatnosti prvog reda,
  - funkcija gustoće vjerojatnosti drugog reda,
  - funkcija gustoće vjerojatnosti N -tog reda.

Funkcija gustoće vjerojatnosti prvog reda

- Funkcija gustoće vjerojatnosti prvog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je izrazom:

$$f_X(x, t) = \frac{dF_X(x, t)}{dx}$$

Funkcija gustoće vjerojatnosti drugog reda

- Funkcija gustoće vjerojatnosti drugog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je izrazom:

$$f_X(x_1, x_2, t_1, t_2) = \frac{\partial^2 F_X(x_1, x_2, t_1, t_2)}{\partial x_1 \partial x_2}$$

Funkcija gustoće vjerojatnosti N -tog reda

- Analogno je definirana funkcija gustoće vjerojatnosti N -tog reda slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$:

$$f_X(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N) = \frac{\partial^N F_X(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N)}{\partial x_1 \cdots \partial x_N}$$

Stacionarnost i nezavisnost

- U nastavku uvodimo pojmove
  - stacionarnosti,
  - nezavisnosti,za slučajne procese.

Pojam stacionarnosti

- Za neki fiksni trenutak t $\mathbf{X}(t)$ predstavlja slučajnu varijablu.
- Ta slučajna varijabla ima svoja statistička svojstva (srednju vrijednost, varijancu, momente) koje ovise o njezinoj funkciji gustoće vjerojatnosti.
- Slično ako promatramo dvije slučajne varijable $\mathbf{X}(t_1)$ i $\mathbf{X}(t_2)$ u nekim trenucima t_1 i t_2 onda one imaju funkciju gustoće drugog reda koja određuje statistička svojstva drugog reda.

Pojam stacionarnosti

- Ako promatramo N vremenskih trenutaka $t_1, \dots, t_N$ dobivamo N slučajnih varijabli $\mathbf{X}(t_1), \dots, \mathbf{X}(t_N)$ čija su statistička svojstva određena funkcijom gustoće vjerojatnosti N -tog reda.
- Ako se statistička svojstva ne mijenjaju s vremenom, onda je slučajni proces stacionaran.

Definicija stacionarnosti

- Definicija: stohastički proces $\mathbf{X}(t)$ je stacionaran ako za svaki $n \in N$, za svaki izbor trenutaka $t_1, \dots, t_n$ i za svaki $u \in \mathbf{R}$ slučajne varijable $\mathbf{X}(t_1), \dots, \mathbf{X}(t_n)$ i slučajne varijable $\mathbf{X}(t_1+u), \dots, \mathbf{X}(t_n+u)$ imaju jednake funkcije distribucije n -tog reda.

Definicija nestacionarnosti

- Definicija: slučajni proces koji nije stacionaran zove se nestacionaran slučajni proces.

Definicija statističke nezavisnosti

- Dva procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ su statistički nezavisni ako je grupa slučajnih varijabli $\mathbf{X}(t_1), \dots, \mathbf{X}(t_N)$ nezavisna od grupe $\mathbf{Y}(t_1'), \dots, \mathbf{Y}(t_N')$ za bilo koji izbor trenutaka $t_1, \dots, t_N, t_1', \dots, t_N'$.
- Nezavisnost zahtijeva da vrijedi:

$$f_{x,y}(x_1, \dots, x_N, y_1, \dots, y_N, t_1, \dots, t_N, t_1', \dots, t_N') = f_X(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N) f_Y(y_1, \dots, y_N, t_1', \dots, t_N')$$

Stacionarnost prvog reda

- Definicija: Slučajni proces je stacionaran prvog reda ako se funkcija gustoće vjerojatnosti prvog reda ne mijenja s vremenom:

$$f_x(x, t) = f_x(x, t + \Delta t)$$

za svaki t i Δt .

Stacionarnost prvog reda

- Posljedica prethodne definicije je da za stacionarni proces prvog reda funkcija gustoće vjerojatnosti $f_s(x, t)$ ne ovisi o vremenu t .
- To znači da su sve statistike (srednja vrijednost, varijanca, i ostale) nepromjenjive u vremenu.

Stacionarnost drugog reda

- Definicija: slučajni proces je stacionaran drugog reda ako vrijedi

$$f_X(x_1, x_2, t_1, t_2) = f_X(x_1, x_2, t_1 + \Delta t, t_2 + \Delta t)$$

Stacionarnost drugog reda

- Stacionarni proces drugog reda je također i stacionarni proces prvog reda zato jer funkcija gustoće drugog reda određuje i funkciju gustoće prvog reda:

$$f_X(x) = \int_{-\infty}^{\infty} f_{X,Y}(x,y) dy$$

Stacionarnost drugog reda

- Ako u izrazu za definiciju stacionarnosti

$$f_X(x_1, x_2, t_1, t_2) = f_X(x_1, x_2, t_1 + \Delta t, t_2 + \Delta t)$$

- odaberemo npr. $\Delta t = -t_1$, tada dobivamo

$$f_X(x_1, x_2, t_1, t_2) = f_X(x_1, x_2, 0, t_2 - t_1)$$

- Dakle vidi se da f_X ovisi samo o razlici $t_2 - t_1$

Korelacija slučajnih varijabli

- Promatrajmo korelaciju dvaju slučajnih varijabli $\mathbf{X}_1 = \mathbf{X}(t_1)$ i $\mathbf{X}_2 = \mathbf{X}(t_2)$ definiranu izrazom

$$E[\mathbf{X}_1 \mathbf{X}_2] = E[\mathbf{X}(t_1) \mathbf{X}(t_2)]$$

- Vidi se da ova korelacija općenito ovisi o trenucima t_1 i t_2 .

Autokorelacijska funkcija slučajnog procesa

- Definicija: autokorelacijska funkcija slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je izrazom:

$$R_{XX}(t_1, t_2) = E[\mathbf{X}(t_1) \mathbf{X}(t_2)]$$

- Dakle autokorelacijska funkcija jednaka je jednostavnoj korelaciji dviju susjednih slučajnih varijabli.

Autokorelacijska funkcija slučajnog procesa

- Budući da korelacija dviju slučajnih varijabli ovisi o funkciji gustoće drugog reda, slijedi da autokorelacijska funkcija stacionarnog procesa drugog reda ovisi samo o razlici $\tau = t_2 - t_1$.

$$R_{XX}(t_1, t_1 + \tau) = E[\mathbf{X}(t_1)\mathbf{X}(t_1 + \tau)] = R_{XX}(\tau)$$

Stacionarnost u širem smislu

- Mnogi praktični inženjerski problemi traže analizu autokorelacijske funkcije i srednje vrijednosti slučajnog procesa.
- Rješenja tih problema su jednostavnija kada ove veličine ne ovise o absolutnom vremenu.
- Naravno, ako je proces stacionaran drugog reda autokorelacijska funkcija i srednja vrijednost ne ovise o vremenu, no to je prestrog uvjet koji se često ne da provjeriti u praksi.

Stacionarnost u širem smislu

- Zato se uvodi pojam stacionarnosti u širem smislu, koji nije tako strog kao stacionarnost drugog reda
- Definicija: proces je stacionaran u širem smislu ako vrijedi:

$$E[\mathbf{X}(t)] = \text{konst}$$
$$E[\mathbf{X}(t)\mathbf{X}(t + \tau)] = R_{XX}(\tau)$$

Stacionarnost u širem smislu

- Proces koji je stacionaran drugog reda je i stacionaran u širem smislu.
- Obrat ne vrijedi.

Primjer

- Zadan je slučajni proces
$$\mathbf{X}(t) = A \cos(\omega_0 t + \Theta)$$
gdje su A i ω_0 konstante, a Θ je uniformno distribuirana slučajna varijabla na intervalu $(0, 2\pi)$.
- Da bi ispitali da li je ovaj slučajni proces stacionaran u širem smislu odredit ćemo njegovu srednju vrijednost i autokorelacijsku funkciju.

Primjer: Srednja vrijednost

- Srednja vrijednost:
$$E[\mathbf{X}(t)] = \int_0^{2\pi} A \cos(\omega_0 t + \Theta) \frac{1}{2\pi} d\Theta = 0$$
- Dakle vidi se da srednja vrijednost ne ovisi o vremenu t .

Primjer: Autokorelacijska funkcija

$$\begin{aligned} R_{xx}(t, t + \tau) &= E[A \cos(\omega_0 t + \Theta) A \cos(\omega_0 t + \omega_0 \tau + \Theta)] \\ &= \frac{A^2}{2} E[\cos(\omega_0 \tau) + \cos(2\omega_0 t + \omega_0 \tau + 2\Theta)] \\ &= \frac{A^2}{2} \cos(\omega_0 \tau) + \frac{A^2}{2} \underbrace{E[\cos(2\omega_0 t + \omega_0 \tau + 2\Theta)]}_0 \\ &= \frac{A^2}{2} \cos(\omega_0 \tau) = R_{xx}(\tau) \end{aligned}$$

- Dakle autokorelacijska funkcija ovisi samo o τ .

Primjer

- Pokazali smo da u ovom primjeru
  - srednja vrijednost slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ ne ovisi o vremenu, a
  - autokorelacijska funkcija ovisi samo o razlici vremena τ a ne i o absolutnom vremenskom trenutku t .
- Slijedi da je proces $\mathbf{X}(t)$ stacionaran u širem smislu.

Stacionarnost N -tog reda

- Definicija: slučajni proces je stacionaran N -tog reda ako vrijedi da

$$\begin{aligned} f_X(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N) &= \\ &= f_X(x_1, \dots, x_N, t_1 + \Delta t, \dots, t_N + \Delta t) \end{aligned}$$

Stacionarnost N -tog reda

- Stacionarnost N -tog reda implicira stacionarnost svakog reda $k \leq N$.
- Proces koji je stacionaran za svaki $N = 1, 2, \dots$ zove se stacionaran u užem smislu (ili strogo stacionaran).

Vremensko usrednjavanje i ergodičnost

- U nastavku teksta uvodimo pojmove
  - vremenskog usrednjavanja i
  - ergodičnosti.

Vremensko usrednjavanje

- Definicija: vremensko usrednjavanje (ili prosjek) neke veličine definiran je kao:

$$A[\cdot] = \lim_{T \rightarrow \infty} \frac{1}{2T} \int_{-T}^T [\cdot] dt$$

- Notacija A je analogna notaciji E za statistički prosjek.
- A je vremenski prosjek (engl. *time-average*)

Vremensko usrednjavanje

- Naročito su interesantni u primjenama slijedeći vremenski projeci:
  - vremenska srednja vrijednost,
  - vremenska autokorelacijska funkcija.

Vremenska srednja vrijednost

- Vremenska srednja vrijednost definirana je izrazom:

$$\bar{x} = A[x(t)] = \lim_{T \rightarrow \infty} \frac{1}{2T} \int_{-T}^T x(t) dt$$

Vremenska autokorelacijska funkcija

- Vremenska autokorelacijska funkcija definirana je izrazom:

$$R_{xx}(\tau) = A[x(t)x(t + \tau)] = \lim_{T \rightarrow \infty} \frac{1}{2T} \int_{-T}^T x(t)x(t + \tau) dt$$

Diskusija vremenskog usrednjavanja

- Za jednu određenu realizaciju $x(t)$ slučajnog procesa izrazi za vremensku srednju vrijednost i vremensku autokorelacijsku funkciju (za neki fiksni τ) daju dva broja.

Diskusija vremenskog usrednjavanja

- Za sve funkcije realizacije vremenska srednja vrijednost i vremenska autokorelacijska funkcija postaju slučajne varijable.
- Može se vidjeti da ako je X stacionaran proces u širem smislu vrijedi

$$E[\bar{x}] = E[\mathbf{X}(t)] = \bar{\mathbf{X}}$$

$$E[R_{xx}(\tau)] = R_{xx}(\tau)$$

Ergodičnost

- Definicija: slučajni proces je ergodičan ako je vremensko usrednjavanje jednako statističkom usrednjavanju.
- Drugim riječima ergodičnost znači da npr. vremenska srednja vrijednost mora biti jednaka statističkoj srednjoj vrijednosti.

Diskusija ergodičnosti

- Zašto je ergodičnost važna?
- Pretpostavimo da želimo odrediti statističku srednju vrijednost $\eta(t) = E[x(t)]$ procesa $\mathbf{X}(t)$.
- Da bi to odredili možemo sakupiti veliki broj funkcija realizacije $x(t, s_i)$ i izračunati statističku srednju vrijednost

$$\eta(t) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x(t, s_i)$$

Diskusija ergodičnosti

- No problem je ako imamo samo jednu realizaciju slučajnog procesa. Možemo li u tom slučaju koristiti vremensko usrednjavanje da odredimo srednju vrijednost?

$$\bar{x} = \lim_{T \rightarrow \infty} \frac{1}{2T} \int_{-T}^T x(t, s) dt$$

- Odgovor: možemo ako je $\eta(t) = \text{konst.}$ te ako je proces ergodičan.

Praktične napomene

- U praksi često možemo pretpostaviti da je proces ergodičan.
- Nekad nemamo drugog izbora.

Korelacijske funkcije

- U nastavku definirat ćemo:
  - auto-korelacijsku funkciju,
  - kros-korelacijsku funkciju,
  - auto-kovarijancijsku funkciju,
  - kros-kovarijancijsku funkciju.

Auto-korelacijska funkcija

- Definicija: auto-korelacijska funkcija slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ je korelacija dvaju slučajnih varijabli $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{X}(t + \tau)$

$$R_{XX}(t, t + \tau) = E[\mathbf{X}(t)\mathbf{X}(t + \tau)]$$

Svojstva

- Za procese koji su stacionarni u širem smislu

$$R_{XX}(\tau) = E[\mathbf{X}(t)\mathbf{X}(t + \tau)]$$

- Tada vrijedi

$$|R_{XX}(\tau)| \leq R_{XX}(0)$$

$$R_{XX}(-\tau) = R_{XX}(\tau)$$

$$R_{XX}(0) = E[\mathbf{X}^2(t)]$$

Kros-korelacijska funkcija

- Definicija: kros-korelacijska funkcija dvaju slučajnih procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ definirana je kao
$$R_{XY}(t, t + \tau) = E[\mathbf{X}(t)\mathbf{Y}(t + \tau)]$$
- Ako su $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ zajednički stacionarni u širem smislu onda je
$$R_{XY}(\tau) = E[\mathbf{X}(t)\mathbf{Y}(t + \tau)]$$

Ortogonalni slučajni procesi

- Definicija: Ako za dva slučajna procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ vrijedi

$$R_{XY}(t, t + \tau) = 0$$

onda su $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ ortogonalni slučajni procesi.

Nezavisni slučajni procesi

- Definicija: ako su dva slučajna procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ statistički nezavisna onda vrijedi

$$R_{XY}(t, t + \tau) = E[\mathbf{X}(t)]E[\mathbf{Y}(t + \tau)]$$

- Ako su dva procesa još i stacionarni u širem smislu onda je

$$R_{XY}(t, t + \tau) = \overline{\mathbf{XY}} = \text{kost}$$

Svojstva kros-korelacijskih funkcija

- Kros-korelacijske funkcije imaju slijedeća svojstva

$$R_{XY}(-\tau) = R_{YX}(\tau)$$
$$|R_{XY}(\tau)| \leq \sqrt{R_{XX}(0)R_{YY}(0)}$$
$$|R_{XY}(\tau)| \leq \frac{1}{2}[R_{XX}(0) + R_{YY}(0)]$$

Auto-kovarijacijska funkcija

- Definicija: auto-kovarijacijska funkcija slučajnog procesa $\mathbf{X}(t)$ definirana je kao

$$C_{XX}(t, t + \tau) =$$
$$= E[\{\mathbf{X}(t) - E[\mathbf{X}(t)]\} \{\mathbf{X}(t + \tau) - E[\mathbf{X}(t + \tau)]\}]$$

- Ovaj izraz može se pisati i kao

$$C_{XX}(t, t + \tau) =$$
$$= R_{XX}(t, t + \tau) - E[\mathbf{X}(t)]E[\mathbf{X}(t + \tau)]$$

Kros-kovarijacijska funkcija

- Definicija: Kros-kovarijacijska funkcija dvaju slučajnih procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ definirana je izrazom:

$$C_{XY}(t, t + \tau) =$$
$$= E[\{\mathbf{X}(t) - E[\mathbf{X}(t)]\} \{\mathbf{Y}(t + \tau) - E[\mathbf{Y}(t + \tau)]\}]$$

- Izraz se može pisati i u slijedećoj formi

$$C_{XY}(t, t + \tau) =$$
$$= R_{XY}(t, t + \tau) - E[\mathbf{X}(t)]E[\mathbf{Y}(t + \tau)]$$

Slučaj stacionarnih procesa

- Za slučajne procese koji su zajednički stacionarni u širem smislu vrijede jednostavniji izrazi za auto-kovarijancijsku i kros-kovarijancijsku funkciju:

$$C_{XX}(\tau) = R_{XX}(\tau) - \bar{X}^2$$
$$C_{XY}(\tau) = R_{XY}(\tau) - \bar{X}\bar{Y}$$

Varijanca slučajnog procesa

- Definicija: varijanca slučajnog procesa je vrijednost auto-kovarijancijske funkcije za $\tau = 0$:

$$\sigma_x^2 = C_{XX}(t, t)$$

- Za proces koji je stacionaran u širem smislu vrijedi:

$$\sigma_x^2 = C_{XX}(t, t) = R_{XX}(0) - \bar{X}^2 = \text{konst}$$

Nekorelirani slučajni procesi

- Definicija: Za dva slučajna procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ ako vrijedi

$$C_{XY}(t, t + \tau) = 0$$

onda su procesi nekorelirani.

Mjerenje korelacijske funkcije

- U praksi ne možemo nikada izmjeriti prave korelacijske funkcije dvaju procesa $\mathbf{X}(t)$ i $\mathbf{Y}(t)$ zato jer nikada nemamo sve realizacije procesa.
- Jedini način u tom slučaju je mjerenje vremenskim usrednjavanjem u dovoljno dugom intervalu i uz prepostavku da se radi o ergodičnom procesu.

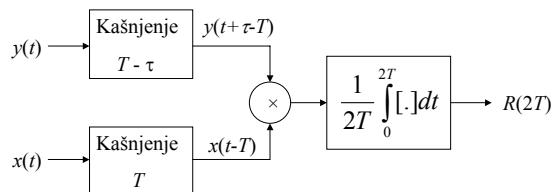

Mjerenje kros-korelacijske funkcije

Mjerenje kros-korelacijske funkcije

- Ako u trenutku $t = 0$ započinje integracija i ako promatramo izlaz $R(t)$ u trenutku $t = 2T$ onda

$$\begin{aligned} R(2T) &= \frac{1}{2T} \int_0^{2T} x(t-T)y(t-T+\tau) dt \\ &= \frac{1}{2T} \int_{-T}^T x(t')y(t'+\tau) dt' \end{aligned}$$

- Dakle za $T \gg$ vrijedi $R(2T) \approx R_{xy}(\tau) = R_{xy}(\tau)$

Mjerenje auto-korelacijske funkcije

- Ako na prethodnom blok dijagramu spojimo ulaze onda možemo mjeriti auto-korelacijsku funkciju slučajnog procesa pod pretpostavkom da je proces ergodičan.

Primjer

- Treba izmjeriti autokorelacijsku funkciju procesa iz ranijeg primjera

$$\mathbf{X}(t) = A \cos(\omega_0 t + \Theta)$$

gdje je Θ uniformnog distribuirana slučajna varijabla u intervalu $(0, 2\pi)$.

Primjer

- Izlaz sustava s blok dijagrama dan je izrazom:

$$\begin{aligned} R(2T) &= \frac{1}{2T} \int_{-T}^T A^2 \cos(\omega_0 t + \Theta) \cos(\omega_0 t + \Theta + \omega_0 \tau) dt \\ &= \frac{A^2}{4T} \int_{-T}^T [\cos(\omega_0 \tau) + \cos(2\omega_0 t + 2\Theta + \omega_0 \tau)] dt \end{aligned}$$

gdje je Θ jedna realizacija slučajne varijable Θ .

Primjer

- Može se dakle vidjeti da je

$$R(2T) = R_{XX}(\tau) + \varepsilon(\tau)$$

gdje je

$$R_{XX}(\tau) = \frac{A^2}{2} \cos(\omega_0 \tau)$$

prava vrijednost auto-korelacijske funkcije kao što je izvedeno u ranijem primjeru.

Primjer

- Drugi pribrojnik

$$\varepsilon(\tau) = \frac{A^2}{2} \cos(\omega_0 \tau + 2\Theta) \frac{\sin(2\omega_0 T)}{2\omega_0 T}$$

je iznos pogreške koji ovisi o T .

- Ako pogreška mora biti $20\times$ manja od najveće vrijednosti autokorelacijske funkcije onda

$$|\varepsilon(\tau)| \leq 0.05 R_{XX}(0) \Leftrightarrow T \geq \frac{10}{\omega_0}$$

Primjeri slučajnih procesa

- U nastavku predstavit ćemo neke karakteristične slučajne procese:
  - Gaussov slučajni proces,
  - Bernoullijev proces,
  - slučajni hod,
  - Markovljev proces,
  - Poissonov proces.

Gaussov slučajni proces

- Definicija: Neka je za slučajni proces $\mathbf{X}(t)$ definirano N slučajnih varijabli $\mathbf{X}_1=\mathbf{X}(t_1)$, $\mathbf{X}_2=\mathbf{X}(t_2)$, ..., $\mathbf{X}_N=\mathbf{X}(t_N)$ koje su definirane u N vremenskih trenutaka $t_1, t_2, \dots, t_N$.
- Ako su za bilo koji N i trenutke $t_1, t_2, \dots, t_N$ ove varijable zajednički Gaussove, tj. ako imaju gustoću vjerojatnosti N -tog reda danu izrazom

---

Gaussov slučajni proces

$$f_x(x_1, \dots, x_N, t_1, \dots, t_N) = \frac{\exp\left\{-\frac{1}{2}(\mathbf{x} - \bar{\mathbf{x}})^T \mathbf{C}_x^{-1} (\mathbf{x} - \bar{\mathbf{x}})\right\}}{\sqrt{(2\pi)^N |\mathbf{C}_x|}}$$

gdje je vektor $\mathbf{x} = [x_1 \dots x_N]^T$

te $\bar{\mathbf{x}} = [\bar{x}_1 \dots \bar{x}_N]^T$

vektor srednjih vrijednosti, a

Gaussov slučajni proces

$$\mathbf{C}_x = \begin{bmatrix} C_{11} & C_{12} & \cdots & C_{1N} \\ \vdots & & & \vdots \\ C_{N1} & C_{N2} & \cdots & C_{NN} \end{bmatrix}$$

kovarijancijska matrica čiji su elementi

$$C_{ij} = E[(\mathbf{X}_i - \bar{\mathbf{X}}_i)(\mathbf{X}_j - \bar{\mathbf{X}}_j)] = C_{xx}(t_i, t_j)$$

$$\bar{\mathbf{X}}_i = E[\mathbf{X}_i] = E[\mathbf{X}(t_i)]$$

Gaussov slučajni proces

- Iz definicije se vidi da je Gaussov slučajni proces određen s vektorom srednjih vrijednosti i kovarijancijskom matricom.
- Budući da vrijedi

$$C_{xx}(t_i, t_k) = R_{xx}(t_i, t_k) - E[\mathbf{X}(t_i)]E[\mathbf{X}(t_k)]$$

slijedi da je specifikacija Gaussovog procesa moguća pomoću auto-korelacijske funkcije R_{XX} slučajnog procesa i srednjih vrijednosti.

Gaussov slučajni proces

- Ako Gaussov proces nije stacionaran onda srednje vrijednosti i auto-korelacijska funkcija ovise o vremenu.

Gaussov slučajni proces

- Ako je Gaussov proces stacionaran u širem smislu srednja vrijednost je konstantna

$$\bar{\mathbf{X}}_i = E[\mathbf{X}(t_i)] = \text{konst.}$$

dok auto-kovarijancijska i auto-korelacijska funkcija ovise samo o razlikama vremena, a ne o apsolutnom vremenu:

$$C_{xx}(t_i, t_k) = C_{xx}(t_k - t_i)$$

$$R_{xx}(t_i, t_k) = R_{xx}(t_k - t_i)$$

Primjer

- Neka je dan Gaussov slučajni proces koji je stacionaran u širem smislu i koji ima sljedeću srednju vrijednost i auto-korelacijsku funkciju:

$$\bar{X} = 4$$

$$R_{xx}(\tau) = 25e^{-3|\tau|}$$

- Treba odrediti funkciju gustoće vjerojatnosti trećeg reda za slučajne varijable

$$X(t_i), \quad i=1,2,3, \quad t_i = t_0 + \frac{i-1}{2}$$

Primjer

$$t_k - t_i = \frac{k-i}{2}, \quad i, k = 1, 2, 3$$

$$\Rightarrow R_{xx}(t_k - t_i) = 25e^{-\frac{3|k-i|}{2}}$$

$$\Rightarrow C_{xx}(t_k - t_i) = 25e^{-\frac{3|k-i|}{2}} - 16$$

Primjer

- Elementi kovarijancijske matrice dani su kao:

$$C_x = \begin{bmatrix} 25-16 & 25e^{\frac{-3}{2}}-16 & 25e^{\frac{-6}{2}}-16 \\ 25e^{\frac{-3}{2}}-16 & 25-16 & 25e^{\frac{-3}{2}}-16 \\ 25e^{\frac{-6}{2}}-16 & 25e^{\frac{-3}{2}}-16 & 25-16 \end{bmatrix}$$

Primjer

- Sada kad su poznate srednje vrijednosti i kovarijancijska matrica može se pisati izraz za funkciju gustoće vjerojatnosti trećeg reda za tražene tri slučajne varijable:

$$f_{\mathbf{x}}(x_1, x_2, x_3, t_1, t_2, t_3) = \frac{\exp\left\{-\frac{1}{2}(\mathbf{x} - \bar{\mathbf{x}})^T \mathbf{C}_x^{-1} (\mathbf{x} - \bar{\mathbf{x}})\right\}}{\sqrt{(2\pi)^N |\mathbf{C}_x|}}$$

Jednostavni diskretni slučajni procesi

- U nastavku ćemo prezentirati dva jednostavna slučajna procesa:
  - Bernoullijev proces,
  - slučajni hod.

Bernoullijev proces

- Koristi se i izraz Bernoullijev slučajni niz.
- Definicija: niz $\mathbf{X}(n)$, $-\infty < n < \infty$ nezavisnih slučajnih varijabli koje poprimaju dvije vrijednosti +1 i -1 s vjerojatnostima p i $1-p$ zove se Bernoullijev proces. Ako je $p = 0.5$ proces se zove binarni bijeli šum.

Primjer

- Primjer: Kod linearne prediktivne kodiranja kodira se razlika između ulazne vrijednosti signala i predikcije na temelju prethodnih vrijednosti uzorka signala.
- Ako se ta razlika kodira pomoću jednog bita (delta modulacija) onda se taj niz može modelirati kao Bernoullijev niz.
- Bernoullijev proces je stacionaran i ergodičan.

Slučajni hod

- Definicija: Slučajni niz definiran izrazom

$$Y(n) = \sum_{k=-\infty}^n X(k), \quad -\infty < n < \infty$$

gdje je $X(k)$ Bernoullijev proces koji poprima vrijednosti $+1, -1$ s vjerojatnostima p i $1-p$ zove se slučajni hod.

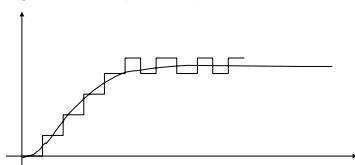

Primjer slučajnog hoda

- Kod rekonstruiranja Delta moduliranog signala se sumiraju razlike ($+1$ i -1).

Markovljev proces

- Bernoullijev proces je niz čiji su uzorci nezavisne slučajne varijable.
- To u nekim primjenama dobro opisuje realnu situaciju.
- Takva pretpostavka nije dobra za modeliranje svih binarnih nizova (neki su nizovi zavisni).

Markovljev proces

- Najjednostavniji oblik zavisnosti je kad vjerojatnost nekog uzorka ovisi o vrijednosti prethodnog uzorka.
- Ovakav tip slučajnog procesa zove se Markovljev slučajni proces.
- To je dobar model za veliki broj praktičnih problema (primjer: nizovi točaka u slici).

Markovljev proces

- Markovljev proces ne mora biti binaran - može poprimati bilo kakve vrijednosti (kontinuirane ili diskretne).

Markovljev proces

- Definicija: Slučajni proces je Markovljev proces ako uvjetna distribucija slučajne varijable $\mathbf{X}(n)$ uz danu prošlost $n' < n$ ovisi samo o prethodnom uzorku $\mathbf{X}(n - 1)$

$$f_{\mathbf{X}(n)|\mathbf{X}(n-1), \mathbf{X}(n-2), \dots} (x_n | x_{n-1}, x_{n-2}, \dots) = \\ f_{\mathbf{X}(n)|\mathbf{X}(n-1)} (x_n | x_{n-1})$$

Markovljev lanac

- Kada $\mathbf{X}(n)$ poprima vrijednosti iz konačnog skupa vrijednosti onda se takav Markovljev proces zove Markovljev lanac.

Markovljev lanac

- Definicija: Slučajni proces koji poprima vrijednosti na konačnom skupu je Markovljev lanac ako zadovoljava uvjet:

$$P[(\mathbf{X}(n) = x_n) | (\mathbf{X}(n-1) = x_{n-1}), (\mathbf{X}(n-2) = x_{n-2}), \dots] = \\ P[(\mathbf{X}(n) = x_n) | (\mathbf{X}(n-1) = x_{n-1})]$$

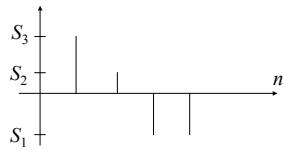

Markovljev lanac

- Neka je skup mogućih vrijednosti $\{S_1, S_2, \dots, S_Q\}$
- Kada je $\mathbf{X}(n) = S_i$ kaže se da je Markovljev lanac u stanju i .

Markovljev lanac

- Prijelazne vjerojatnosti definirane su kao:
$$P_{j|i}(n) = P[(\mathbf{X}(n) = S_j) | (\mathbf{X}(n-1) = S_i)]$$
- Pretpostavimo da su prijelazne vjerojatnosti konstantne (neovisne od n) i oblika:
$$P_{j|i} = P[(\mathbf{X}(n) = S_j) | (\mathbf{X}(n-1) = S_i)]$$
- Tada se sve prijelazne vjerojatnosti mogu prikazati matricom $\mathbf{P}$ čiji su elementi $P_{j|i}$

Markovljev lanac: Primjer

- $Q = 3$ (tri stanja):
$$\mathbf{P} = \begin{bmatrix} P_{11} & P_{21} & P_{31} \\ P_{12} & P_{22} & P_{32} \\ P_{13} & P_{23} & P_{33} \end{bmatrix}$$
- Gornja matrica naziva se stohastička matrica.

Markovljev lanac: Primjer

- Često se koristi i prijelazna matrica:

$$\Pi = \mathbf{P}^T = \begin{bmatrix} P_{1|1} & P_{1|2} & P_{1|3} \\ P_{2|1} & P_{2|2} & P_{2|3} \\ P_{3|1} & P_{3|2} & P_{3|3} \end{bmatrix}$$

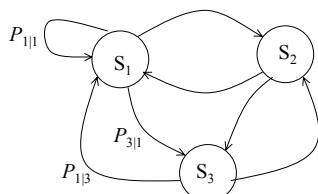

Markovljev lanac: Primjer

- Ovakav Markovljev lanac može se prikazati i prijelaznim dijagramom stanja:

Poissonov slučajni proces

- Poissonov proces funkcijom vremena opisuje koliko se je puta neki događaj dogodio.
- Događaj se događa u slučajnim vremenskim trenucima.
- Primjer događaja može biti:
  - dolazak klijenta u banku ili na blagajnu samoposluživanja,
  - kvar u sustavu.

Poissonov slučajni proces

- Poissonov proces je diskretni slučajni proces zato jer vrijednost poprima diskrete iznose 1,2,3, ...
- Zato se ovaj proces zove i Poissonov proces brojanja.

Poissonov slučajni proces

- Za definiciju Poissonovog procesa treba ispuniti dva uvjeta:
  - dogadaj se može zbiti samo jednom u svakom infinitezimalno kratkom vremenskom trenutku,
  - trenuci moraju biti statistički nezavisni.

Poissonov slučajni proces

- Iz ova dva uvjeta slijedi da je broj dogadaja u bilo kojem konačnom intervalu opisan Poissonovom distribucijom:

$$P[X(t) = k] = \frac{(\lambda t)^k e^{-\lambda t}}{k!}, \quad k = 0,1,2,\dots$$
